

Валерій Бушаков
Асканія-Нова

Як укладалася доклада редакция так званого листа хозарського царя Йосифа

Дослідники історії Хозарського каганату у Криму, як правило, звертаються до так званого листа хозарського царя Йосифа у його короткій та докладній редакціях і традиційно наводять як достовірний перелік тринадцяти кримських селищ, поданий у докладній редакції (див. [Артамонов 1962, 384; Ludwig 1982, 104; Плетнева 1986, 10; Баранов 1990; Герцен 1990, 137; Новосельцев 1990, 109-110; Герцен 1993; Майко 1999]).

До нас дійшов єдиний документ, в якому хозари самі розповідають про свою державу й автентичність якого сумнівна – це відповідь хозарського царя Йосифа на запит єврея Хасдая ібн Шафрута, придворного кордовського халіфа Абдарагмана III. Ібн Шафрут зацікавився чутками щодо існуючої на сході іудейської держави й поділив через купця лист до хозарського царя з проханням надати йому свідчення про цю державу.

Лист Йосифа відомий у короткій і докладній редакціях. Першу видав у 1577 році в Стамбулі Ісаак Акріш. Ісаак Акріш міг і сам укласти листа на основі свідчень середовища вісних арабських і єврейських авторів про хозарів. Публікацію цього листа можна порівняти з послухами євреями-сефардами країни, де вони могли б знати притулок і прихильників населення після їх вигнання в 1492 році з Піренейського півострова, де євреї мешкали на протязі п'ятнадцяти століть.

Орієнталіст Іоганнес Буксторф-молодший і Х. Френ та інші вчені заперечують автентичність перепіски між Хасдаєм та царем Йосифом (див. [Golb, Pritsak 1982, 77-79]). Французький орієнталіст Поль Пелью відверто називає лист царя Йосифа „сеудо-документом“ [Pelliot 1950, 222].

Копію докладної редакції листа царя Йосифа було знайдено восени 1874 року сходунавцем А. Гаркаві серед рукописів зібраних караїмським гебраїстом Авраамом Фірковичем (1787–1874).

Обидві редакції листа Йосифа та лист Хасдая до нього давньоєврейською мовою перекладом на російську та коментарем видані орієнталістом і семітологом П. Коковцевим [Коковцов 1932].

Якщо автентичність короткої редакції листа царя Йосифа є сумнівною, то докладна редакція деякі вчені визнають безумовно фальсификованою (див. [Гаркави 1874, 78, 153; Коковцов 1932, XV-XVII, 31]). Укладачем докладної редакції явно був сам Авраам Фіркович.

У 50-ті роки XVIII ст. п'ятсот родин кримських караїмів складала чотири общини, що мешкали в Мангулі, Чуфут-Кале, Феодосії та Євгаторії. У 1795 році Катерина II за проханням новоросійського генерал-губернатора П. Зубова звільнила караїмів від податків, котрим обкладалися євреї. Наприкінці 50-х років XIX ст.

Авраам Фіркович, котрий переїхав з Луцька до Криму в Чуфут-Кале, звернувся до імені караїмів до російського уряду з проханням надати їм рівні з росіянами права

власності. „Про походження караїмів“ (1859) Фіркович від імені всіх російських караїмів просив посла в Москві доповісти від назви єврей і стверджує, що караїми живуть у Криму ще з кінця тисячоліття. Завдяки його зусиллям 1863 року караїмам надається повногравність, підтверджена в 1881 році циркуляром міністра внутрішніх справ графа Ігнат'єва.

Щоб довести світу, що караїми однічно мешкають у Криму і є нащадками хозарів, Авраам Фіркович вигадав особливі кримське й таманське літочислення, із своїми сином Ісааком та зятем Гавриїлом Фірковичем перебував дати на караїмських надгробках на півострові. Він також фальсифікував приписки на свитках Тори й рукописах, виготовляв письмові пам'ятники [Гаркави 1874, 1876; Кунік 1876; Хвольсон 1884].

Назва *Мангул-Кале*, котру турки назвали кримському місту-фортеці Феодоро, захопивши місто в 1475 року, фігурує у гідробленіх А. Фірковичем епіграфях з датами 843 і 908 роки на свитках Тори.

Аби пояснити назву міста *Солхат* як давньокараїмську зі значенням „ліва сторона“ (див. [Хвольсон 1884, 497-498]), Фіркович вигадав селище Оххат „Права сторона“ у Криму два кілометри від селища Мангул, але в цих ойконімах відображений етнонім монгольського племені, яке згадується Рашид-ад-Дінном у «Книзі літописів» (*онгут* اوگوت) та в «Потаємній історії монголів» (*онгуз*) [Бушаков 1991 б, 125; Приложение: 95]. Назву ж *Солхат* місту в Мангулі Фіркович пояснив як літургійського діалекту італійської мови, котрим вони розмовляли, а її семантика співпадає із семантикою тюркського імені міста – *Qirilt* 'Пів' [Бушаков 1991; Бушаков 2005, 182-195].

М. Артамонов скептично оцінює припущення щодо хозарського походження караїмів і можливість їхнього перебування у Криму в часи існування Хозарського каганату. Відсутні будь-які архічні дані, що хозари прийняли іудаїзм саме караїмською, а не рабинистською напрямом. Копії з'явилися караїми у Криму, достеменно невідомо. Вперше про караїмів у Криму згадує на початку XV ст. Іоганн Шільбергер у своєму описі Кафи [Артамонов 1962, 447]. За його словами, караїми в Криму мешкало близько сімдесяти родин, котрі займалися чибарством [Келпен 1933, 290].

А. Гаркаві вважав, що караїми поселилися на півострові разом із кримчаками, котрі є нащадками рабинотами, „недовзі після завоювання монголами (у 30-х рр. XIII ст.), якщо не раніше за останніми“, оскільки найстаріші надгробки на караїмському кладовищі Чуфут-Кале датовані XIII ст. [Гаркави 1895, 430].

Неприямні свідченням переселення предків караїмів до Криму з Персії чи Середньої Азії є імена караїмів у мові караїмів, поряд з місцевим виноградним терміном грецького походження *палун* „точило, чавило“ [Бушаков 1994], терміна *полон* (*полун*, *пулун*) „точило, давильня“ [Бушаков 1994], *палаване* „палаванський сок“ [Караїмсько-російсько-польський словник: 448, 542], котрий походить від перс. *палуна* 'сито, шумівка' або *палаван* 'сито, решето', похідних від дієслова перс. *паладан* 'вичавлювати', 'фільтрувати' [Персидсько-арабський словарь С. 88].

Активність Фірковича та його послідовників вплинула на формування етнічної свідомості караїмських караїмів, котрі нині вважають себе народом тюркського походження, що здавна мешкає на півострові, і негативно ставляться до ототожнення свого етносу з євреями [Белый 1991].

Аби з'ясувати доповнення, внесені до листа Йосифа укладачем його докладної редакції, доцільно подати паралельно відповідні пасажі короткої та докладної редакцій.

Коротка редакція [Коккоца 1932, 75-87]	Докладна редакція [Коккоца 1932, 92-103]
<p>Они (предки царя Йосифа - В Б.) вели войну с народами, которые были многочисленнее и сильнее их но с помощью божьей прогнали их и заняли их страну. Те бежали, а они преследовали их, пока не принудили их перейти через большую реку по имени "Руна". До настоящего времени они расположены на реке "Руна" и по близости от улантинии, а хазары заняли их страну.</p>	<p>Они вели войну за войной со многими народами, которые были могущественнее и сильнее их. С помощью божьей они прогнали их и заняли их страну, а некоторых из них заставили платить дань до настоящего дня. В стране, в которой я живу жили прежде В-ннт-р. Наши предки, хазары, воевали с ними. В-ннт-ры были более многочисленны, как песок у моря, но не могли устоять перед хазарами. Они оставили свою страну и бежали, в те преследовали их, пока не настигли их, до реки по имени "Дуна". До настоящего времени они расположены на реке "Дуна" и по близости от устандины, а хазары заняли их страну до настоящего дня.</p>
<p><... > Что касается твоего вопроса о протяжении нашей страны и ее длине и ширине, то (знай, что) она расположена подле реки, примыкающей к Г-ганскому морю на восток на протяжении 4 месяцев пути. Подле (этой) реки расположены все самые многочисленные народы в бесчисленном множестве: они живут и в селах и городах и в укрепленных (стенами) городах. Их девять народов, которые не поддаются (точному) распознаванию и которым нет числа. Все они платят мне дань. Оттуда граница поворачивает (и доходит) до Г-гана. Все живущие по берегам (этого) моря на протяжении одного месяца пути платят мне дань. С южной стороны живут 15 народов многочисленных и сильных, которым нет счета, до Баб-ал-Абваба. Они проживают на горах. Все жители страны Баса и Т-н-т до самого моря устантини, на протяжении двух месяцев пути все платят мне дань.</p>	<p><... > Я тебе сообщаю, что я живу у реки, по имени Итиль, а конца реки Г-р-гана. Начало этой реки обращено к востоку на протяжении 4 месяца пути. У (этой) реки расположены многочисленные народы в селах и городах, некоторые в открытых местностях, а другие в укрепленных (стенами) городах. Вот их имена: Бул-р, Бул-р, С-вар, Ариус, Ц-р-мис, В-ннт-т, С-л-авион (Ц-р-В-Б.) каждый народ не поддается (точному) расследованию и им нет числа. Все они мне служат и платят дань. Студта граница поворачивает на пути к Хуварезму (доходя) до Г-р-гана. Все живущие по берегу (этого моря) на протяжении одного месяца пути, все платят мне дань. А еще на южной стороне - С-мндр в конце (страны) Тдлу, пока граница не поворачивает к "Воротам". Баб-ал-Абваба, а он расположен на берегу моря. Оттуда граница поворачивает к горам. Азур, а конце (страны) Б-г-да, С-риди, итун, Ар-ку Шаула, С-г-с-рт, Албус, Ухус, р. шарус, Циг-л-г. Зуних, расположены на очень высоких горах, все аланы до границы Аф-кана, все живущие в стране аса и все (племена) иял, Т-к-т, Г-бул, до границы моря устандины, на протяжении двух месяцев пути, все платят мне дань.</p>

<p>С западной стороны живут 13 народов многочисленных и сильных, расположенных на берегу моря устантини. Оттуда граница поворачивает к северу до большой реки по имени Ц-г. Они живут (здесь) в открытых местностях, не защищенных стенами, и переходят по всей степи, доходя до границы (страны) Хин-дим. Они многочисленны как песок, который на берегу моря, и платят мне дань. Страна их простирается на протяжении 4 месяцев пути.</p>	<p>С западной стороны - Ш-р-ил, С-м-р-ц, р. ц, Суг-рай, Атус, Л-м-б-т, Б-р-нт, Абухика, уг, Манк-т, Бур-к, Ал-ма, Г-рузин. Эти (местности) расположены на берегу моря устандини, к западной (его стороне). Оттуда граница поворачивает по направлению к северной стороне (к стране) по имени Б-ц-ра. Они расположены у реки по имени Ва-г-з. Они живут в открытых местностях, которые не имеют стен. Они кочуют и располагаются в степи, пока не доходят до границы (области) Х-г-рим.</p>
<p>Я (сам) живу у входа в реку и не пускаю Русов, прибывающих на кораблях, проникать к ним. Точно также я не пускаю всех врагов их, приходящих сухим путем, проникать в их страну. Я веду с ними упорную войну. Если бы я их оставил (в покое), они уничтожили бы всю страну Исмаильтан до Багдада. <... > каждый из (наших) родов имеет еще известное (наследственное) владение, (полученное им) от своих предков. Они отправляются (туда) и располагаются в его пределах в радости и с покоем, никто не слышит го поса притеснителя, нет противника и нет других случайностей. А я, мой князь и я, мои братья, отправляемся и идем на протяжении 20 фарсахов пути, пока не доходим до большой реки, называемой "В-р-чан", и оттуда идем вокруг (нашей страны), пока не приходим к концу (нашего) города. Такими размерами нашей страны и место нашего отдыха.</p>	<p>Я (сам) живу у входа в реку и не пускаю Русов, прибывающих на кораблях, проникать к ним. Точно также я не пускаю всех врагов их, приходящих сухим путем, проникать в их страну. Я веду с ними упорную войну. Если бы я их оставил (в покое), они уничтожили бы всю страну Исмаильтан до Багдада. <... > каждый из (наших) родов имеет еще известное (наследственное) владение, (полученное им) от своих предков. Место, где они располагаются; они отправляются (туда) и располагаются в его пределах. А я, мой князь и рабы идем и передаём аемис на протяжении 20 фарсахов пути, пока не доходим до большой реки, называемой "В-д-чан" и оттуда идем вокруг (нашей страны), пока не придем к концу (нашего) города без боязни и страха в конце месяца испела во дни (праздника) Хануку, мы приходим в (наш) город. Такими размерами нашей области и место наших стоянок.</p>
<p><... > Я еще сообщу пределы моей страны. В восточную сторону она простирается на 20 фарсахов пути, до моря Г-ганского, в южную сторону на 30 фарсахов пути и в западную сторону на 40 фарсахов пути. Я живу внутри острова. Мои поля, виноградники, сады и парки находятся внутри острова. В северную сторону она простирается на 30 фарсахов пути (и имеет здесь) много рек и источников. С помощью всемогущего я живу спокойно.</p>	<p><... > Я еще сообщу тебе размеры пределов моей страны, (страны), в которой я живу. В северную восток она простирается на 20 фарсахов пути, до моря Г-ганского, в южную сторону на 30 фарсахов пути до большой реки по имени "Уг-ру"; в западную сторону на 30 фарсахов до реки по имени "Бузан", атекающей из (реки) "Уг-ру"; в северную сторону она простирается на 20 фарсахов пути до реки "Бузана" и склона (нашей) реки к морю Г-ганскому. Я живу внутри острова. Мои поля, виноградники, сады и парки находятся внутри острова. Мои поля и виноградники и все нужное мне находится на острове. С помощью бога всемогущего, я живу спокойно.</p>

Таким чином, крім довгого привітного звернення хозарського царя до Хасдая Тамагана, що на верненні хозарів у єврейство відбулося за 340 років до часу укладання цього листа, у докладній редакції внесені такі доповнення: (1) повідомлення про народ Хазарів, що мешкав у землі хозарів до їхнього приходу сюди, (2) перелік восьми прилеглих до них народів, (3) перелік народів, що мешкали на південному кордоні Хозарії, (4) перелік місцин, переважно кримських, розташованих на західному кордоні Хозарії, (5) етимологічна вказівка щодо ріки *Уг-ру*, яка становить південний кордон Хозарії, (6) така ж вказівка щодо ріки *Бузан* на західному кордоні Хозарії та (7) така ж вказівка щодо річки, що обмежують Хозарію з півночі [Кокочов 1932, XVI].

П'ятнадцять років тому мені вдалося розгадати таємницю походження переліку назв селищ кримських селищ у докладній редакції листа Йосифа, про що було повідомлено в матеріалах ономастичної конференції [Бушаков 1990]. Але, незважаючи на те, що відкриття було оприлюднене і в наступних публікаціях [Бушаков 1992; 1995], істориків досі продовжують посылатися на докладну редакцію листа як на достовірне історичне джерело й наводити з неї перелік кримських селищ.

Якщо в короткій редакції листа лише сказано, що із західної сторони Хозарії живуть тринадцять народів, котрі розміщуються по берегах моря Константиної (Чорне море), то докладній редакції подано назви тринадцяти селищ:

1. Шркл	שרכל	(Саркел)
2. Смкрц	סמכרץ	(Таматарха)
3. Крц	כרץ	(Керч)
4. Суерай	סוגרא	(Судак)
5. Алус	אלוש	(Алушта)
6. Лмбт	למבת	(Ламбат)
7. Бртнт	ברתנת	(Партенії)
8. Алубіка	אלוביקה	(Алука)
9. Кут	קורת	
10. Мангт або Манкп	מאנגת або מאנקפ	(Мангуп)
11. Бурк	בורק	
12. Алма	אלמה	(Алма-Кермен)
13. Грузін	גרזין	(Грузуф)

У наведеному списку легко впізнати назви дев'яти кримських селищ. Назви селищ фальсифікатор докладної редакції листа явно запозичив із трактату Константина Порфирогенета «Про управління імперією» [Константин Багрянородний 1989], в якому згадуються хозарська фортеця *Саркел* (гл. 11 і 42); фортеця *Таматарха*, навпроти Боспора (гл. 42 і 53); фортеця *Боспор* (гл. 11, 37, 42 і 53); ріка *Сверт* (гл. 38) або *Сарат* (гл. 42); ріка *Брут* (гл. 38) або *Бурат* (гл. 42) – сучасний Прут; фортеця *Херсон* (гл. 1, 7, 9, 11, 22, 37, 42 і 53).

Ці ойконіми та гідроніми відповідають назвам 1, 2, 3, 9, 11 і 13 докладної редакції. Видно, що фальсифікатор використав **сорок другу** главу трактату: "Землеопис від Фесархона до ріки Дунай і фортеці Белеград, до Туркі й Пачинакі, до хозарської фортеці Сармел, до Росії й до Некропі, що знаходиться на морі Понт; поблизу ріки Дніпро, до Херсона разом з Боспором, в яких знаходяться фортеці Кліматів, лобим – до озера Меоси, яке називається через його величину також морем, аж до фортеці з іменем Таматарха, а до цього – й до Зіхі, Папаті, Касахі, Алані та Аваспі – аж до фортеці Сотіру-роль – Пачинакія займає всю землю [до] Росії, Боспора, Сарата, Бурата й тридцяти селищ" [Константин Багрянородний 1989, 172-173]. Назви 3–8, 10 і 12 у трактаті відсутні. Ойконім *Боспор* трактату в докладній редакції замінено ойконімом *Керч* (3), вірогідно, тому що в нагісї на знаменитому Тмутараканському камені, датованому 1068 роком, згадується *Кърчевъ* (Керч), а документ фальсифікувався під X століття. Деякі запозичені з трактату назви були спотворені при переписуванні докладної редакції листа царя Йосифа через графічну схожість різних букв єврейської абетки. Ойконім *Смкрц* був запозичений в арабського географа Ібн ал-Факіа ал-Хамадані, котрий писав про *Самжуш єврейський*

на Чорному морі, до якого добиралися слов'янські купці (див. [Новосельцев 1990, 385]), на що вказував А. Гаркаві, котрий також припустив, як і Й. Маркварт, що під назвою *Смкрц* може ховатися ойконім *Таматарха* (Тмутараканьських гітлісів)

[Кокочов 1932, 106, прим. 19]. Арабське *سمكوتس Smkuk* єврейським письмом мусить писатися *סמכרץ* *що в докладній редакції перетворилося в *סמכרין* через помилкову заміну п переписувачем двох останніх літер *רץ* літерами *רין* через їхню схожість та вплив наступного слова *כרץ* Ойконім *סוגרא* (гідронім *Сверт* або *Сарат* Константина Порфирогенета) перетворився в *סורת* Томашек та Ф. Вестфел зісталяли *Кут* із хоронімом *Готія* [Кокочов 1932, 108, прим. 26]. У назві *Грузін* слід вбачати спотворений ойконім *Гурузуф* (גורזוף), а не *Херсон*, як гадають деякі дослідники (фальсифікатор мусив знати, що хозарам Херсон ніколи не належав).

Назва *בורק* (гідронім *Брут* або *Бурат* у Константина) перетворилася в *בורק* Фальсифікатор прийняв назви річок за назви міст. М. Артамонов зіставляв *Грузин* з ойконімом *Гурузуф*, а *Бурк* з ойконімом *Балаклава* [Артамонов 1962, С. 385].

У X ст. назви *Керч* ще не існувало, вона виникла пізніше з італ. *Cerchio* [Бушаков 1991 а, Бушаков 1991 б, 17-25, Бушаков 2005, 26-31], а місто Феодоро стало називатися *Мангуп-Кале* лише з 1475 року). Походження назви фортеці *Мангуп-Кале* (منگوب کله) турецький мандрівник XVII ст. Евлія Челебі пояснив так: "Навть після того, як Кримська воєна була завойована, ця фортеця перебувала в руках невірних сім років, гедік Ахмед-паша поклав тут стільки воїнів, що через це сам загинув від гніву султана. Тому цю фортецю й назвали *Мангуп* 'Злощасна'. Але кримською мовою її ім'я – ... [Книга гутешевського 35] *Turmenkap* منگوب 'нешасний, потерпілий невдачу, той, кого спіткало лихо' перс. *منگوب* *mankub*; придущений, розгромлений, розбитий', той, що пережив нещастя, *منگوب* *mankub*, 'опальний' (з араб. *منگوب* *mankub*) 'потерпілий' відображають надання столиці князівства Феодоро в 1475 році після тривалої турецької облоги [Бушаков 1991 б, 26-29; Бушаков 1992; Бушаков 1995].

доповідей і повідомлень Одеса, 1990. Ч. 1. Теоретична та історична ономастика. Історична ономастика. – С. 8-9.

Бушаков В.А. Почему Босфор стал Керчью? // Русская речь – 1991 а – № 1. – С. 17-19.

Бушаков В.А. Тюркская этнонимия Крыма: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Ин-т языкознания РАН. – М., 1991 б. – 264 с.; Приложение. – 104 с.

Бушаков В.А. О происхождении названия крымского города-крепости Мангуп // Вопросы коллегия. – 1992. – № 3. – С. 64-68.

Бушаков В.А. Крымское слово *тарапан* // Русская речь – 1994. – № 4. – С. 120-122.

Бушаков В.А. Когда крымский город-крепость Феодоро стал называться Мангупом // Известия Крымского республиканского краеведческого музея. – Симферополь, 1995. № 9. – С. 3-10.

Бушаков В.А. Исторична топонімія Криму: Дис. ... докт. филол. наук: 10.02.13 / Інститут сходознавства імені А. Кримського НАНУ. – К., 2004. – 503 с.; Додатки: 2 мапи, 1 картка, 2 сс.

Гаркави А.Я. Сказания еврейских писателей о хозарах и Хозарском царстве. – СПб, 1874. – 162 с.

Гаркави А.Я. Караимы (библейцы) // Энциклопедический словарь / Издатель И.А. Вульфсон и И.А. Ефрон. – СПб., 1895. – Т. 14, кн. 27. – С. 426-431.

Герцен А.Г. Крепостной ансамбль Мангупа // Материалы по археологии, истории этнографии Таврии. – Симферополь: Таврия, 1990. – Вып. 1. – С. 87-166, 242-271 (рисунки).

Герцен А.Г. Византийско-хозарское пограничье в Таврике // История и археология Крыма Западного Крыма. – Симферополь: Таврия, 1993. – С. 58-66.

Книга путешествия: Турецкий автор Эвлия Челеби о Крыме (1666–1667 гг.) / Под редакцией Е.В. Бахревича. – Симферополь: ДАР, 1999. – 142 с.

Келлен П.И. Крымский сборник: О древностях Южного берега Крыма и гор Таврических. – СПб., 1837. – 412 с.

Кокорцов П.К. Еврейско-хозарская переписка в X в. – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1932. – 135 с.

Караимско-русско-польский словарь / Ин-т языкознания АН СССР Ин-т истории Литвы АН Литовской ССР. Ин-т востоковедения Польской АН. – Москва: Рус. язык, 1974. – 688 с.

Константин Багрянородный. Об управлении империей (Текст перевод, комментарии). – М.: Наука, 1989. – 496 с.

Куник А.А. Тохтамыш и Фиркович. По поводу спора о двух искаженных еврейских надписях и двух вымышленных летосчислениях / Приложение к XXVII тому Записок Императорской академии наук. – № 8. – СПб., 1876. – 64 с.

Маико В.В. Хозари в Крыму в другой половине X ст. // Археология. – 1999. – № 2. – С. 40-49.

Новосельцев А.П. Хозарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа. – Москва: Наука, 1990. – 263 с.

Персидско-русский словарь / Сост. Б.В. Миллер. – 3-е изд. – Москва: ГИИНС, 1968. – 668 с.

Плетнева С.А. Хозары. 2-е изд., доп. – Москва: Наука, 1986. – 92 с.

Хвольсон Д.А. Сборник еврейских надписей, содержащий надгробные надписи из Крыма. – СПб., 1884. – 527 с.

Хвольсон Д.А. Известия о хозарах, буртасах, мавдьярах, славянах и руссах Абу-Али Ахмед бен Омар Ибн-Дада, неизвестного доселе арабского писателя начала X века по рукописи Британского музея. – СПб., 1869. – 199 с.

Golb N., Pritsak O. Khazarian Hebrew documents of the tenth century. – Ithaca; London: Cornell, 1982. – XVI, 166 p.

Harkavy A., Altjüdische Denkmäler aus der Krim, mitgetheilt von Abraham Firkowitsch (1839–1872) und geprüft von Albert Harkavy / Memoires de l'Academie Imperiale de St-Petersbourg. – Serie 7. – Vol. 24. – № 1. – St-Petersbourg, 1876. – 288 S.

Hudud al-'Alam 'The Regions of the World'. A Persian Geography 375 A.H. – 982 A.D. Translated and explained by V. Minorsky. Second ed. with the preface by V.V. Barthold / Translated from the Russian with additional material by the late Prof. Minorsky. Ed. by C.E. Bosworth. – London, 1970. – 524 p.

Ludwig D. Struktur und Gesellschaft des Chazaren-Reiches im Licht der schriftlichen Quellen / Inaugural Diss. zur Erlangung des Doktorgrades. – Munster (Westf.), 1982. – 233 S.

Pelliot P. Notes sur l'histoire de la Horde d'Or. Suivi de Quelques noms turcs d'hommes et de peuples firissant en «ar» / ?uvres posthumes de Paul Pelliot. II. – Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient. Adrien. – Maisonneuve, 1950. – 292 p.

Скорочення назв мов

араб – арабська

дтюрк – давньотюркська

італ. – італійська

перс. – перська

тур – турецька

РЕЗЮМЕ

Васерій Бушаков

(Асканія-Нова)

ЯК УКЛАДАЛАСЯ ДОКЛАДНА РЕДАКЦІЯ

ТАК ЗВАНОГО ЛИСТА ХОЗАРЬСЬКОГО ЦАРЯ ЙОСИФА

Докладну редакцію так званого листа хозарського царя Йосифа, виданого Ісааком Акрощем у Стамбулі 1577 року, було знайдено 1874 року серед рукописів, зібраних Авраамом Фірковичем, який, вірогідно, і був її укладачем. Думку проготувати докладну редакцію явно спровокувала присвячена рукопису Ібн Русте видома праця Д. Хвольсона

(1869 р.), в який згадуються лист Йосифа, трактат Константина Порфирогенета „Про управління імперією” і праці арабо-перських географів, мандрівників та істориків. Саме з цього джерела за тату й запозичено основну частину внесених у докладну редакцію топонімів та етнонімів.

РЕЗЮМЕ

Валерій Бушakov

(Асканія-Нова)

КАК СОСТАВЛЯЛАСЬ ПРОСТРАННАЯ РЕДАКЦИЯ ТАК НАЗЫВАЕМОГО ПИСЬМА ХОЗАРСКОГО ЦАРЯ ИОСИФА

Пространная редакция так называемого письма хозарского царя Иосифа, найденная в Стамбуле в 1877 году, была найдена в 1874 году среди рукописей собранных Авраамом Фирковичем, который, вероятно, и был ее составителем. Идея изготовить пространную редакцию явно спровоцировал посвященный рукописи Иосифа известнейший труд Д. Хвольсона (1869 г.), в котором упоминаются письмо Иосифа, трактат Константина Багрянородного „Об управлении империей” и труды арабо-перских географов, путешественников и историков. Именно из трактата и заимствована основная часть внесенных в пространную редакцию топонимов и этнонимов.

Valeriy Bushakov

(Ascania Nova)

Creating of the Long Recension of the So-Called Letter of Khazar Ruler Joseph

The long recension of the so-called letter of the Khazar ruler Joseph published by Avraham Firkovich in Istanbul in 1877 was found in 1874 among manuscripts collected by Avraham Firkovich who had probably compiled it. Idea to falsify the long recension had been obviously provoked by D. Khvolson's well-known book (1869) devoted to Ibn Ruste's manuscript. In this book the letter of Joseph, the treatise „De administrando imperio” by Constantine Porphyrogenitus, works of the Arabo-Persian geographers, travelers, and historians are referred to. It is the treatise the basic part of place names and ethnic names included into the long recension have been adopted from.

О. Б. Бубенок
Київ

Етнічний та релігійний склад аланського населення Хозарського каганату в VIII—X ст.

На початку VIII ст., після тривалих арабо-хозарських війн, ускладнилася внутрішня етнополітична ситуація в Хозарському каганаті, внаслідок чого змінилися кордони держави: частина населення Північного Кавказу, включаючи хозарів, аланів та болгарів, переселилася на північ до степів та лісостепу Поволжжя, Подоння та Подонцов'я. Як вважає більшість дослідників, це у межах Хозарської держави привело до остаточного формування салтівської культури, творцями якої стали алани і болгары. Цей момент став переломним в історії народів Хозарського каганату [Плетнева 1986, 41]. У наслідок цього на території держави хозарів утворилися локальні групи аланів, які проживали на території Північного Кавказу лісостепового та степового Подоння, у Східному та Південно-Західному Криму та навіть в районі хозарської столиці Ітіля на Нижній Волзі. При цьому різні групи цих нащадків сармато-аланів дотримувалися різноманітних релігій, які мирно співіснували в Хозарському каганаті — язичництва, християнства, іудаїзму та ісламу. Найбільш численною іраномовною групою в Хозарському каганаті були алани, які проживали у степах та передгір'ях Центрального Передкавказзя.

Ще наприкінці XIX ст. Ю. А. Кулаковський зумів обґрунтувати думку, відповідно до якої північнокавказькі алани від кінця VI ст. до першої половини X ст. знаходилися у васальній залежності від хозарів [Кулаковський 1899, 49—54]. Тому відомості про цей період в історії аланів не знайшли достатнього висвітлення в письмових джерелах. Проте арабомовні автори вже в IX ст. зафіксували аланів на Північному Кавказі. Так, ал-Хварізі, Сухраб, ал-Фаргані та ал-Баттани у своїх географічних трактатах згадували країну *ал-Лан*, *Баб ал-Лан* (Ворота аланів — Дарьяльський прохід), „Аланські гори” тощо. Хоча локалізація об'єктів, пов'язаних з аланами, на думку Т. М. Калініної, не відзначається точністю, але дозволяє локалізувати аланів у більшості випадків на Північному Кавказі по-сусідству з хозарами [Калініна 1999, 17, 48, 80, 84, 85, 95, 96, 117, 122, 124, 125, 130, 137, 146, 149].

Проте відомості мусульманських авторів про Аланію на початку X ст. відзначаються більшою конкретністю та деталістю. Одним з таких інформаторів є ал-Масуді, арабомовний автор початку X ст., який поміщає народ *al-Lan* між Саріром (областю в Дагестані — О. Б.) на сході й кашаками-едігами на заході [Минорський 1963, 221]. З інформацією ал-Масуді перегукується відомість Ібн Русте (перша половина X ст.). Про знаходження Аланів він повідомляє, що країна *ал-Лан* знаходиться „ліворуч” (на захід — О. Б.) від царства Сарір на відстані трьох днів шляху [Минорський 1963, 221].

У повідомленні Константина Багрянородного (середина X ст.) не міститься чітких відомостей про територію Аланії, тому що він повідомляє, що Аланія межує із дев'ятьма „клімтатами” Хозарії й володар Аланії може перетинати хозарам шлях до Саркелу, до „клімтатів” й Херсону [Константин 1991, 51—53]. Тобто у цьому випадку вказується, що